

Eski Ahid ve Kur'ân-ı Kerîm'de Sîna Vahyi

Mustafa Sinanoğlu*

Sinai Revelation in the Torah and the Quran

This article demonstrates various characteristics of sources that must be taken into consideration when comparing sacred scriptures in Islam and Judaism. It discusses the revelation received by Moses on Mount Sinai as it appears in the sacred scriptures of the two religions and their commentaries. What becomes clear is that there are differences in the texts about the revelation to Moses in the Jewish Bible, the Torah, and in the Quran. Further exploration of the issue, using other texts such as the Mishnah and Talmud, both called the "Oral Torah" and the Islamic exegetic texts, reveals an important difference: the "Oral Torah" is mainly considered to be revealed while tafsir texts are mainly considered to be the result of human interpretation. The article concludes by reminding that in comparative studies about religion and religious texts the differences accorded to sacred texts and their commentaries should be kept in mind.

Sizler ehl-i kitabı tasdik de tekzip de etmeyin. "Biz Allah'a ve bize indirilene (Kur'an'a); İbrâhîm, İsmâîl, İshâk, Ya'kûb ve torunlarına indirilenlere; Mûsâ ve İsâ'ya verilenlerle Rab'leri tarafından diğer peygamberlere verilenlere; onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk deyin" (el-Bakara 2/136).

Buhârî, "Tefsîr" 11.

Farklı din ve kültürlerle mensup insanların, giderek genişleyen alanlarda ilişkide bulunmaları, birbirlerinin inanç konuları hakkında belli ölçüde de olsa bilgi sahibi olmalarını gerekli kılmaktadır. Diğer dinlere nisbetle tarihî ve coğrafi şartlar açısından yakın ilişkiler içinde bulunduğumuz ve Kur'ân-ı Kerîm'de de müntesipleri "ehl-i kitap"

* Dr. Mustafa Sinanoğlu, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Kelâm ve Mezhepler Tarihi.

olarak isimlendirilen Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında daha çok bilgilenecek durumunda olduğumuz aşikârdır. Öte yandan Türkçe'de bu konuda yapılmış çalışmalar, söz konusu iki dinin tarih, kutsal metin ve öğretileri hakkındaki ihtiyacı karşılayacak sayıda değildir.¹ Böyle bir ihtiyaçtan hareketle, bu makalede Yahudilik'te -hatta Eski Ahid'i de kutsal metinlerinin bir bölümü olarak kabul eden Hıristiyanlık'ta da- önemli bir yere sahip bulunan Sîna Vahyi'nin Eski Ahid² ve Kur'ân-ı Kerîm'de takdim edilmiş şekilleri tesbit edilecek ve mukayeselerine gidilecektir. İki dinin kutsal kitaplarında yer alan ortak noktalar arasından Sîna Vahyi konusunun tercih edilmiş sebebi ise Sîna Vahyi'yle ilgili kısımların özellikle Yahudilik'te kutsal metin-gelenek ilişkisini açık bir şekilde ortaya koymaya en müsait bölümleri teşkil etmesidir. Bu yazı, konu hakkında okuyucuyu bilgilendirmek yanında, Yahudilik ve İslâmiyet'in kutsal metinlerinin mukayese edildiği çalışmalarda müracaat edilmesi gereken kaynakları tanıtmak ve bu metinlerin farklı özellikleri sebebiyle göz önünde bulundurulması gereken birtakım hususlara dikkat çekmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Yahudiliğin kronolojik olarak İslâm'dan önceliği göz önünde bulundurularak konu sırasıyla Eski Ahid ve Kur'an'daki metinlere dayanılarak ele alınacak, ardından Sîna Vahyi her iki kutsal kitapta ifade edildikleri haliyle tasvir edilecek ve ilgili metinlerin kendi tefsir geleneklerinde nasıl anlaşıldıkları hususu üzerinde durulacaktır. Daha sonra konu teolojik boyutuyla ele alınacak ve söz konusu metinlerin, ilgili dinlerin teologları tarafından nasıl anlaşıldıklarına bakılacaktır.

A. Eski Ahid ve Yahudi Tefsir Geleneğinde Sîna Vahyi

Eski Ahid'de ifade edildiğine göre Hz. Mûsâ Mısır'da doğmuş, ömrünün kırk yılını orada geçirmiş³ ve bir gün "bir Mısırlı ile İbrânî"nin kavga ettiklerini görünce Mısırlıya vurarak onu öldürmüş ve kendi hayatını tehlikede hissedince Mısır'dan Midyan'a kaçmıştır. Midyan kâhini Yetro'nun sürülerine çobanlık yapmaya başlamış ve kızlarından biriyle de evlenmiştir.⁴ Bir gün çölde kayınpederinin sürülerini otlatırken Rab Yahova Mûsâ'ya hitabetmiş, Mısır'da sıkıntılı ve zor bir hayat süren İsrailoğulları'nı kurtarmak ve Filistin'e çıkarmak için onu görevlendirmiştir.⁵ Daha sonra Mûsâ, kendisine verilen büyük görevin zorluğu sebebiyle, çekimserliği ve birtakım endişelerine rağmen Rab Yahova'nın destek ve vaadleri sonucu kardeşi Hârûn'la birlikte Mısır'a dönmüş, Firavun'la uzun mücadeleleri neticesinde Yahova'nın da yardımıyla İsrailoğulları'nı mucizevî bir şekilde Kızıl Deniz'den geçirerek Mısır'dan

1 Türkiye'de bu makalenin konusunun belli bir kısmının da ait olduğu Yahudilik hakkında Prof. Dr. Hikmet Tanyu, Prof. Dr. Ömer Faruk Harman ve Prof. Dr. Mehmet Aydın'ın çalışmaları yanında Doç. Dr. Baki Adam'ın orijinal kaynaklara inerek gerçekleştirdiği kıymetli araştırmaları vardır.

2 *Eski Ahid* terkihi hıristiyanlar tarafından Yahudi kutsal metnini ifade etmekte kullanılmaktadır. Türkçe'de de bu haliyle yaygındır. Aslında yahudilerin kutsal kitabı, Tora (Tevrat), Neviim ve Ketuvim adlarındaki üç bölümden oluşan *Tanah*'tir. *Tanah* ismi de söz konusu üç bölümün İbrânce'deki isimlerinin baş harflerinin birleştirilmesinden meydana gelmektedir.

3 bk. Resullerin İşleri 7/23.

4 bk. Çıkış 2.

5 bk. Çıkış 3.

çıkarmıştır.⁶ Makaleye konu olan Sîna Vahyi İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışlarının üçüncü ayında gerçekleşmiştir. Ancak Rab Yahova'nın Hz. Mûsâ'ya vahyetmesi bununla sınırlı kalmamış, daha sonra da devam etmiştir. Hatta Rab Yahova, Hz. Mûsâ'dan sonra seçtiği peygamberler vasıtasıyla da İsrailoğulları'na vahyini iletmeyi sürdürmüştür. Hz. Mûsâ ile başlayıp diğer İsraili peygamberlerle devam eden bu vahiyler arasında Sîna Vahyi,⁷ Hz. Mûsâ'nın aracılığıyla Rab Yahova ile İsrailoğulları arasındaki ahdin gerçekleşmesinde, İsrailoğulları'nın söz konusu ahde sadık kalmalarını sağlamak üzere uymaları gereken emir ve nehiylerin (Şeriat'ın) Mûsâ'ya verilmesinde bir dönüm noktasını teşkil ettiği için, Yahudilik'te çok önemli bir yere sahip olmuştur.

1. Eski Ahid'de Sîna Vahyi

Çıkış kitabının on dokuzuncu babına göre İsrailoğulları Hz. Mûsâ'nın öncülüğünde Mısır'dan çıkışlarının üçüncü ayında Sîna çölüne gelmiş ve dağın karşısına konaklamışlardır.⁸ Hz. Mûsâ, Tanrı'nın huzuruna çıkmış, Tanrı ona: "Yakub'un evine böyle söyle ve İsrailoğulları'na bildir. Mısırlılar'a ne yaptığımı ve sizi kartal kanatları üzerinde nasıl taşıyıp kendime getirdiğimi gördünüz. Şimdi eğer benim sözümü tutar, ahdimle bağlı kalırsanız bütün kavimlerin içinde bana has (kavim) olacaksınız. Çünkü bütün dünya benimdir. Siz benim için kâhinler krallığı ve mukaddes bir millet olacaksınız. İsrailoğulları'na söyleyeceğin sözler bunlardır"⁹ buyurmuştur. Mûsâ, Tanrı'nın mesajını kavmine getirmiş ve onlar da Tanrı'nın emirlerini yerine getireceklerini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Tanrı, Mûsâ'ya kavmini takdis etmesini, onların elbiselerini yıkamalarını ve üçüncü güne hazır olmalarını emretmiş; üçüncü günde sabah olunca gök gürlemeleri ve çok kuvvetli bir boru sesi duyulmuş; şimşekler çakmış, dağ üzerinde koyu bir bulut görülmüş, bunun sonucu ordugâhtaki bütün kavim titremiştir. Mûsâ da Tanrı'yı karşılamak için kavmi toplandıkları yerden çıkmış ve dağın eteğinde bekletmiş. Rab, dağa ateş üzerinde inmiş ve Mûsâ'yı dağın tepesine çağırmış, o da çıkmıştır. Bu arada İsrailoğulları'nın geçmemesi için dağın etrafına bir de sınır çekilmiştir.¹⁰

Çıkış kitabının on dokuzuncu babında olayın böylece aktarılması dışında, mahiyete dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yirminci babın başlangıcından itibaren İsrailoğulları'na tebliğ etmesi için Tanrı'nın Hz. Mûsâ'ya verdiği "On Emir" takdim

6 bk. Çıkış 5-15. Eski Ahid'de herhangi bir tarih verilmemekle birlikte bazı tarihî ve arkeolojik çalışmalara dayanılarak Hz. Mûsâ'nın yaklaşık olarak M.Ö. XIV ilâ XIII. yüzyıllar arasında yaşadığı, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışlarının da M.Ö. XIII. yüzyılın ikinci yansında gerçekleştiği iddia edilmektedir (bk. Silver, D. Jeremy, *A History of Judaism*, Basic Books, New York 1974, I, 39; Ayrıca bk. Heaton, E.W., *The Old Testament Prophets*, Pelican Books, Edinburgh 1961, Appendix I, s. 172).

7 Eski Ahid'in çeşitli kitaplarında Sîna Vahyi'ne birtakım referanslarda bulunulsa da hadise ayrıntılarıyla ağırlıklı olarak Tevrat'ın Çıkış kitabında geçmektedir. Eski Ahid'in kendine has üslûbu ve yapısal özellikleri sebebiyle -metnin imkân tanıdığı ölçüde de olsa- Çıkış kitabındaki verilerden Sîna Vahyi'nin meydana gelişini, mahiyetini ortaya koymak çok yönlü karşılaştırmalar ve tedkikler gerektirmektedir.

8 bk. Çıkış 19/1-2.

9 bk. Çıkış 19/3-6.

10 bk. Çıkış 19/7-25.

edilmekte,¹¹ yirmi üçüncü babın sonuna kadar da İsrailoğulları'nın uyması gereken bazı dini hükümler sıralanmaktadır.¹² Çıkış kitabının yirmi dördüncü babının başlangıcında ise Hz. Mûsâ'nın Tanrı'dan aldığı bütün sözleri kavmine anlattığı ve kavmin de bunlara uyacakları yönünde söz verdikleri¹³ belirtilmekte ve "Mûsâ Rabbin bütün sözlerini yazdı"¹⁴ cümlesiyle söz konusu emirlerin hepsinin Mûsâ tarafından kaydedildiği açıkça ifade edilmektedir. Buraya kadar aktarılan kısım Hz. Mûsâ'nın birinci Sîna tecrübesini teşkil eder. Çünkü bundan sonraki ifadeler Hz. Mûsâ'nın Sîna'ya iki kez daha çıktığını göstermektedir.

Hz. Mûsâ'nın ikinci Sîna tecrübesi ise Çıkış kitabının yirmi dördüncü babının on ikinci cümlesinde Rab Yahova'nın ona: "Dağa, yanına çık ve orada bulun. Taş levhalarını (Luhot ha-Evenim) ve yazdığım Şeriat (ha-Torah) ve emirleri (ha-Mitzvah) öğretmek için onları sana vereceğim" buyurmasıyla başlamıştır. Bunun üzerine Hz. Mûsâ hizmetkârı Yeşu ile birlikte kavimlerinden uzaklaşmış ve o, dağa ikinci kez çıkmıştır. Bulut dağı örtmüş, Mûsâ altı gün bulut altında beklemiş, Tanrı yedinci gün onu çağırarak ve kırk gün kırk gece dağda kalmıştır.¹⁵ Yirmi dördüncü babın sonunda yer alan bu ifadelerden otuz birinci babın sonuna kadarki kısım Hz. Mûsâ'ya vahyedilen birtakım hükümleri içerir.¹⁶ Otuz birinci babın sonundaki "Ve Sîna dağında Mûsâ ile söyleşmeyi bitirince şehâdetin iki levhasını, Allah'ın parmağı ile yazılmış taş levhaları ona verdi"¹⁷ ifadesiyle de Mûsâ'nın Sîna'daki ikinci vahiy tecrübesi de tamamlanmış olur.

Hz. Mûsâ, her iki tarafında Tanrı'nın yazısı olan şehâdetin iki levhası ile kavminin yanına gelmiş, onları kardeşi Harun'la birlikte altından yaptıkları buzağıya tapınırlarken bulmuş; öfkesinden elindeki levhaları yere atarak dağın eteğinde onları kırmıştır (Çıkış 32/15-20). Tanrı, kavmini cezalandırmış ve Mûsâ onları affetmesi için Rab Yahova'ya yalvarmıştır (Çıkış 32/21-35; 33/1-16). Bunun üzerine Rab Yahova, Mûsâ'ya evvelkiler gibi iki taş levha hazırlamasını ve tekrar Sîna dağına gelmesini emretmiş ve evvelki levhalarda olan sözleri bu levhalar üzerine yazacağını bildirmiştir. Mûsâ Üçüncü Sîna tecrübesi için hazırlanıp sabah erkenden dağa çıkınca Rab, ona söylediklerini yazmasını emretmiş¹⁸ ve İsrail'le bu sözlere göre ahdettiğini bildirmiştir. Mûsâ, Rab ile orada hiç bir şey yemeden ve içmeden kırk gün kırk gece

11 bk. Çıkış 20/1-17.

12 Hz. Mûsâ'ya bu ilk Sîna tecrübesinde, Çıkış kitabının yirminci babından yirmi üçüncü babın sonuna kadar On Emir ve tevhid, kurban ve takdimeler (Çıkış 20/22-26), kölelik, katl, kıyas, fideye (Çıkış 21), hırsızlık, komşu hakkı, iare (ödünç alıp verme), zina, sihir, dul ve yetimler, faiz, hayvanlarla ilgili ahkâm (Çıkış 22), yalancı şahitlik, emânet, fakir hakkı, ziraat, bayramlar, öşür ve zekât (Çıkış 23) gibi konular hakkındaki dini hükümler verilmiş ve İsrailoğulları'nın bunlara uymaları tenbih edilmiştir.

13 bk. Çıkış 24/3.

14 Çıkış 24/4.

15 bk. Çıkış 24/13-18.

16 Yirmi dördüncü babın sonundan otuz birinci babın son cümlesine kadarki kısımlarda Tanrı'ya arz edilmesi gereken takdimeler, Ahid sandığı, toplanma çadırı, mezbah, koherler, buhur mezbahı ve sebt günüyle ilgili olarak Tanrı'nın Mûsâ'ya Sîna'da vahyettiği hükümler aktarılmıştır.

17 Çıkış 31/18.

18 Rab Yahova, Çıkış kitabının otuz dördüncü babında kavmine tebliğ etmesi için Mûsâ'ya kısmen "On Emir"le birtakım emirler vermiştir (bk. 10-26).

kalmış ve "Ahdin sözlerini, on emri levhalar üzerine yazmış", Sina dağından iki levha ile inerek Rabbinin emrettiklerini kavmine aktarmıştır (bk. Çıkış 34/27-35). Böylece Hz. Mûsâ'nın nübüvvetinin başlannda sayılabilecek bir dönemde üç kez gerçekleşen Sina tecrübesi de tamamlanmış olur.¹⁹

Eski Ahid'de Sina Vahyi'yle ilgili metinden bu vahyin ağırlıklı olarak Rab Yahova ile İsrailoğulları arasında gerçekleşen ahid, Rab Yahova'nın vaadettiklerine karşılık İsrailoğulları'nın yerine getirmeleri gereken yükümlülükler ve bu esnada Hz. Mûsâ'nın Rab Yahova'yı görüp görmediği konularına işaret ettiği ortaya çıkmaktadır.

Rab Yahova'nın İsrailoğulları'yla ahidleşmesi, İbrahim'le²⁰ başlatılıp İshak²¹ ve Yakub'la²² devam ettirilmiş ve Yahova, Mûsâ'ya ilk defa seslendiğinde "Ben babanın Allah'ı, İbrahim'in Allah'ı, İshak'ın Allah'ı ve Yakub'un Allah'ıyım..."²³ buyurmuştur. Ancak Rab Yahova'nın Hz. Mûsâ'nın ümmeti olan İsrailoğulları'yla ahidleşmesi "Şimdi eğer benim sözümü tutar, ahdimе bağı kalırsanız bütün kavimlerin içinde bana has (kavim) olacaksınız. Çünkü bütün dünya benimdir. Siz benim için kâhinler krallığı ve mukaddes bir millet olacaksınız"²⁴ buyurmasıyla ve İsrailoğulları'nın buna sadık kalacaklarına dair söz vermeleriyle Sina'da gerçekleşmiştir. Fakat Mûsâ, Rab Yahova tarafından ikinci kez Sina'ya çağırıldığında, İsrailoğulları altından yaptıkları buzağıya tapınmaya başlamışlar, Yahova'nın onları cezalandırması ve Mûsâ'nın onları affetmesi için ona yalvarmasından sonra, Mûsâ'nın Sina'ya üçüncü kez çıkışında Rab Yahova'nın "Bu sözleri yaz. Çünkü seninle ve İsrail'le bu sözlere göre ahdettim"²⁵ şeklindeki ifadeleriyle yinelenmiştir. Ne var ki, Mûsâ sonrası dönemlerde de İsrailoğulları, ahde muhalif davranışları sebebiyle zaman zaman diğer İsrailî peygamberler tarafından da uyarılmıştır.²⁶

Sina Vahyi'yle ilgili bir başka husus, Rab Yahova'nın gerçekleşen ahidde vaadettiklerine karşılık "Şimdi eğer benim sözümü tutar ahdimе bağı kalırsanız" şeklindeki ifadesinin İsrailoğulları'na hangi yükümlülükleri getirdiği, yani Sina'da Mûsâ'ya nelerin vahyedildiğidir. Bu noktada Sina Vahyi'nin tasvir edildiği metinlerde birtakım problemler ortaya çıkmaktadır. Mûsâ'nın Sina'ya birinci çıkışını anlatan kısımlarda²⁷ onun dağa çıkışı ve Rab Yahova'yla buluşması, isim verilmeden "On Emir" ve pek çok konuyla ilgili hükümlerin Mûsâ'ya verildiği bildirilmektedir. Ancak ilgili bölümlerde Mûsâ'nın dağda ne kadar kaldığı belirtilmemekte, yirmi dördüncü babın dördüncü cümlesinde de Mûsâ'nın Rabbin bütün sözlerini yazdığı ifade edilmektedir. O halde

19 Sina Vahyi ve "On Emir"den Tevrat'ın Tesniye kitabında da bahsedilmektedir. Ancak burada Sina Vahyi, Çıkış kitabındaki gibi (bk. Tesniye 5/21) aktarıldıktan sonra "Rab bütün bu sözleri, bundan başkasını değil, dağda büyük bir sesle ateşin ve koyu karanlığın içinden söyledi. Bunları bana verdiği iki taş levha üzerine yazdı" (Tesniye 5/22) ifadeleri eklenmektedir.

20 bk. Tekvin 17/7-4; Ayrıca bk. 12/1-3.

21 bk. Tekvin 26/1-3.

22 bk. Tekvin 28/10-15.

23 Çıkış 3/6.

24 Çıkış 19/6.

25 Çıkış 34/27.

26 bk. Yeşu 23/16-24/1-31; Amos 3/2; Hoşea 2/3, 5; 4/6; Yeremya 11/15.

27 bk. Çıkış 19/1-24/3.

Mûsâ, "On Emir" in dışında Yahova'nın kendisine vahyettiği pek çok hükümleri de yazıya geçirmiştir.

Mûsâ'nın ikinci Sîna tecrübesi Rab Yahova'nın kendisine: "Dağa, yanıma çık ve orada bulun. Taş levhalarını ve yazdığım şeriat ve emirleri öğretmek için onları sana vereceğim"²⁸ şeklindeki ifadeleriyle başlamasına rağmen "Sîna dağında Mûsâ ile söyleşmeyi bitirince şehâdetin iki levhasını, Alah'ın parmağı ile yazılmış taş levhaları ona verdi"²⁹ cümlesiyle son bulmaktadır.³⁰ Söz konusu iki ifadenin muhtevalarında bir çelişki söz konusudur. Çünkü Çıkış kitabının otuz dördüncü babının yirmi sekizinci cümlesine göre iki levhaya sadece "On Emir" yazılmıştır. Öte yandan Mûsâ'nın daha başka emirler ve hükümler de aldığı, bu kez orada kırk gün kırk gece kaldığı da ayrıca belirtilmektedir.

Mûsâ'nın, ahdi bozmaları sebebiyle kavmine öfkesinden, levhaları kırması üzerine gerçekleşen Üçüncü Sîna tecrübesinde, Rab Yahova ona iki taş levha hazırlayarak yanına gelmesini emretmiş ve evvelki levhalarda olanları bunların üzerine tekrar yazacağını bildirmiş³¹ olmasına rağmen, Çıkış kitabının otuz dördüncü babının yirmi sekizinci cümlesinde Mûsâ'nın ahdin sözlerini, on emri, levhalar üzerine yazdığı belirtilmektedir. Öte yandan yazılı olarak sadece "On Emir" in verildiği ifade edilmesine rağmen, başka hükümleri de vahyettiği görülmektedir.

Neticede Rab Yahova'nın Mûsâ'ya Tevrat'taki metinlere göre üç Sîna tecrübesinde de yazılı olarak sadece "On Emir" i verdiği ortaya çıkmakta, onun dışında herhangi bir hükmün bir metin halinde verildiğini belirten ifadelere rastlanılmamaktadır. Halbuki Çıkış kitabının yirmi dördüncü babının on ikinci cümlesinde Rab Yahova Mûsâ'ya "Taş levhaları (Luhot ha-Evenim), şeriat (ha-Torah) ve emirleri (ha-Mitzvah) vereceğini"³² bizzat kendisi ifade etmiştir. Öte yandan Yahova'nın, kavmine tebliğ edilmek üzere Mûsâ'ya pek çok ahkâmî sözlü halde verdiği ve Rab Yahova ile görüşmesi bittikten sonra Mûsâ'nın da onları yazdığı belirtilmektedir. Tevrat'ın diğer kitaplarında da Mûsâ'ya vahyedilen bazı hükümlerin bulunduğu³³ dikkate alınır, metinlerdeki çelişkilere rağmen, Mûsâ'ya Sîna'da Tevrat'ın kısmen vahyedildiği sonucuna varmak yanlış olmayacaktır.

Sîna Vahyi'yle ilgili ele alınması gereken bir diğer konu da Hz. Mûsâ'nın vahiy tecrübesi esnasında Rab Yahova'yı görüp görmediğidir. Çıkış kitabında Mûsâ'nın Birinci Sîna tecrübesi anlatılırken, Mûsâ, Harûn, Nadab, Abihu ve İsrail'in ihtiyarlarından yetmiş kişi için "İsrail'in Tanrısı'nı gördüler" ifadesi kullanılmaktadır.³⁴ Yine Çıkış kitabında Mûsâ'nın İkinci Sîna tecrübesinden bahsedilirken hem Rabb'ın Mûsâ ile bir

28 Çıkış 24/12.

29 Çıkış 31/18.

30 Çıkış kitabının otuz ikinci babının "Şehâdetin iki levhası elinde olarak dağdan indi, levhaların iki tarafı yazılı idi" şeklindeki on beşinci cümlesi de bunu teyit etmektedir.

31 bk. Çıkış 34/1.

32 bk. Çıkış 24/12.

33 bk. Levîliler 16/1-2; Sayılar 15/32-36; Tesniye 31/14.

34 bk. Çıkış 24/10-11.

arkadaşıyla söyleşir gibi yüz yüze söyleştiği³⁵ hem de Mûsâ'nın Tann'ya "Kendi izzetini bana göster" demesi üzerine O'nun da "Yüzümü göremezsin, çünkü insan beni görüp de yaşayamaz" buyurduğu zikredilmektedir.³⁶

Tevrat'ın Sayılar kitabında ise "Eğer aranızda bir peygamber varsa, Ben (Rab) rû'yette ona kendimi bildireceğim, rüyada onunla söyleşeceğim. Kulum Mûsâ öyle değildir, bütün evimde sadıktır. Onunla remz ile değil, açıkça, ağız ağıza söyleşeceğim ve Rabbin suretini göreceksin..."³⁷ cümlesi yer alırken, Tesniye kitabında da "Mûsâ gibi Rabbin yüz yüze bildiği bir peygamber daha İsrail'de çıkmadı"³⁸ cümlesi geçmektedir. Fakat yukarıdaki ifadelerden Sina tecrübesinde Mûsâ'nın Rab Yahova'yı görüp görmediğine dair kesin bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir.

Bu noktada işaret edilmesi gereken husus, Yahudilik'teki kutsal metin-gelenek ilişkisinin kendine has özelliği sebebiyle herhangi bir konunun sadece kutsal metinden incelenmesinin yeterli olmadığı, (sözlü) gelenekte nasıl değerlendirildiğinin de bilinmesinin gerektiğidir. Sina Vahyi ve bu vahiyle ifade edilen hususların sadece Eski Ahid'deki şekliyle tesbit edilmesi yeterli değildir. Bu, bir başlangıcı teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın konuya Yahudilik'te nass statüsünde geçerliliği bulunan Kutsal metnin tefsiri mahiyetindeki Rabbîlere³⁹ ait geleneği de dahil eden, meseleyi o perspektiften de değerlendiren daha kapsamlı bir araştırmayla desteklenmesi arzu edilir.

2. Yahudi Tefsir Geleneğinde Sina Vahyi

Sina Vahyi'ndeki ahid konusu, ilgili metinlerde problemli hususlar ihtiva etmediğinden, gelenek açısından değerlendirilmeyecektir. Sina'da Hz. Mûsâ'ya nelerin vahyedildiği konusuna gelince, ahkamî yöne ağırlık verilse de Yahudi kutsal metnin ilk tefsiri mahiyetindeki M.S. II. yüzyılda derlenip metin haline getirilen Mişna'da⁴⁰

35 bk. Çıkış 33/11.

36 bk. Çıkış 33/18-20.

37 Sayılar 12/6-8.

38 Tesniye 34/12.

39 "Rabbî" kelimesi, İbrânice'de "Rab", "efendi", "üstad" anlamlarına gelen "Rav" kelimesinin sonuna "benim üstadım" anlamını kazandıran "î" nispet ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. Yahudi şeriatının kurallarını belirleyen, *Mişnah* ve *Talmud*'da görüşleri aktarılan bilginlere bu ad verildiği gibi sinagoglarda görevli din adamları için de kullanılmaktadır (bk. Francis Brown, S. R. Driver, C. A. Briggs, *Hebrew and English Lexicon of The Old Testament*, Clarendon Press, Oxford, ts., s. 912; Louis Jacobs, *The Jewish Religion, A Companion*, Oxford University Press, Oxford 1995, s.401-403).

40 İbrânice'de "öğrenme" anlamına gelen *Mişna*, M.S. II. yüzyılda Tanna'imın (Öğretici Rabbîler) son temsilcisi kabul edilen Rabbî Yehuda ha-Nasi tarafından derlenen ve Soferim (Tevrat müfessiri olan yazıcılar) ile M.Ö. II. ilâ M.S. II. yüzyıllar arasında yaşayan Tanna'imın (öğretici Rabbîler) Tevrat üzerine, özellikle dinî hükümlerle ilgili, yorumlarını içeren bir tefsirdir. *Mişna*, zera'im (tanım), Mo'ed (dinî günler ve bayramlar), Naşim (kadınlar, evlenme ve boşanmayla ilgili kurallar), Nezikin (ceza ve alış-verişle ilgili kurallar), Kodaşim (mabeddeki kurban kuralları) ve Tohorot (temizlik kuralları) şeklinde altı bölümden meydana gelmektedir ve Rabbanî anlayışa göre Sina dağında Mûsâ'ya vahyedilenlerden bir kısmını teşkil etmektedir (bk. *The Babylonian Talmud*, The Soncino Press, London 1935-1978, Seder Zera'im, Berakoth 5^a) Bu sebeple o, "Yazılı Tevrat"ın yanında "Sözlü Tevrat" olarak Yahudilik'te geçerliliğine inanılan külliyatın temelini de oluşturmaktadır (bk. Louis Jacobs, a.g.e., s.349-351; H.L. Strack, G. Stemberger, *Introduction to The Talmud And Midrash* (İngilizce'ye trc. M. Bockmuehl), T & T Clark, Edinburgh 1991, s. 4-7, 138-149; Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Seba Yayınları, Ankara 1997, s. 8-9).

yazılı Tevrat'ın ötesinde Mûsâ'nın yazıya geçmeyen Sözlü Şeriat'ı Sîna'da aldığı ve Yeşu'ya⁴¹ teslim ettiği; Yeşu'nun da onu yaşlılara,⁴² yaşlıların peygamberlere,⁴³ peygamberlerin de Büyük Mabed'in adamlarına⁴⁴ verdikleri ifade edilmektedir.⁴⁵ Mûsâ'ya verilen Şeriat'ın da "Yazılı Tevrat" ve "Sözlü Tevrat"ı, hatta güncel problemleri çözmek ve şeriatı günlük hayata uygulamak için "Yazılı Şeriat" ve "Sözlü Şeriat" üzerinde yapılan çalışmaları dahi içerdiği belirtilmiştir.⁴⁶ Yine Mişna'da Tanna'im'in⁴⁷ birinci neslinden Gimzo'lu Yazıcı Nahum'dan⁴⁸ Sîna'da Mûsâ'ya halaka⁴⁹ şeklinde vahyedildiği belirtilen zıratla ilgili bir hüküm aktarılmaktadır.⁵⁰

Yukandaki ifadeler, Mişna'nın tefsiri olan Babil Talmudu'nda⁵¹ daha anlaşılır haldedir. Şöyle ki: Rab Yahova'nın Mûsâ'yı ikinci kez Sîna'ya çağırdığı "Dağa, yanuma

41 Yeşu, yaklaşık olarak M.Ö. XIV ilâ XIII. yüzyıllar arasında Hz. Mûsâ döneminde yaşamış, Mûsâ'nın Sîna dağına çıkışında ve inişinde kendisine eşlik etmiş (bk. Çıkış 24/13), diğer zamanlarda ona yardımcı olmuştur (bk. Çıkış 32/17-18). Mûsâ onu sağlığında halefi olarak görevlendirmiş (bk. Tesniye 31/7-29), İsrailoğulları'nın Filistin'i tamamen ele geçirmeleri de Mûsâ zamanında değil, Yeşu'nun İsrailoğulları'na önderlik yaptığı dönemde (bk. Yeşu 13) gerçekleşmiştir. Yeşu, Eski Ahid'de kendi kitabındaki bazı ifadelere göre hemen hemen ikinci bir Mûsâ konumundadır. Mûsâ gibi Yahova ile beraberliğe mazhar olmuş (bk. Yeşu 1/5), kavmini takdis etmiş (bk. Yeşu 3/5), İsrail'in gözünde yüceltilmiş (bk. Yeşu 3/7, 4/14), Mûsâ gibi nebevî fonksiyonla İsrailoğulları'na Yahova ile aralarındaki ahdi, ahdın tarihini ve Mûsâ'nın şeriatını (bk. Yeşu 23/16-24/31) hatırlatmıştır (bk. "Nevua", *Ozar Isra'el* (ed., J. D. Eisenstein), Berlin 1924, VII, 3; Heaton, E.W., *The Old Testament Prophets*, Appendix I, s. 172).

42 bk. Yeşu 24/31. "Yaşlılar" Mûsâ'nın getirdiği şeriatın uygulanmasında ona yardımcı olmak üzere kurulan bir müessesedir. Şöyle ki: Mûsâ kavminin her türlü problemiyle tek tek ilgilenemeyeceği düşüncesiyle kavminden "Allah'tan korkan, kabiliyetli, kötü kazançtan nefret eden hakikat adamlarını" (Çıkış 18/21) seçmiş, onlara Rab Yahova'dan aldığı şer'î hükümleri öğretmiş, böylece İsrailoğulları arasında küçük meselelerle bizzat kendisinin ilgilenmesine gerek kalmamış; yaşlılar bir nevi hakim görevini üstlenerek kavmin meselelerini halletmişlerdir. Öte yandan Sayılar kitabında Rab Yahova'nın Mûsâ'nın seçtiği yetmiş yaşlının üzerine Kutsal Ruh'tan koyduğu ve onların bir nevi ilhama mazhar oldukları da belirtilmektedir (bk. Sayılar 11/25). Mûsâ döneminden (M.Ö. XIV-XIII yy.) itibaren M.Ö. II. yüzyıla kadar şer'î konularda hakimlik misyonunu üstlenen kimselere "yaşlı" (zaken, ibr.) denilirken bu dönemden itibaren âlimlere (rabbîlere) ve zamanla mabed üyelerine "yaşlı" denilmiştir (bk. Weinfield, Moshe, "Elder", *Encyclopaedia Judaica* (ed. Cecil Roth, Geoffrey Wigoder), Keter Publishing House, Jerusalem 1972, VI, 578-580).

43 bk. Yeremya 7/25.

44 Babil sürgününden Ezra ile birlikte dönen ichlerinde peygamberlerin de bulunduğu 120 yaşlıdan oluşan bir heyettir. Bunlar peygamberliğin sona erdiğini görmüşler ve şeriatın daha iyi uygulanabilmesi için yeni kurullar ve sınırlamalar yapmışlardır. *The Mishnah* (İbrânîce'den İngilizce'ye trc. Herbert Danby), Oxford University Press, Oxford 1992, s. 446, Mütercime ait dpnt. 5.

45 bk. *The Mishnah*, Nezikin, Aboth 1/1.

46 *The Mishnah*, s. 446, Mütercime ait dpnt. 2.

47 Tanna'im, "öğretici", "üstad" anlamlarını taşıyan "tanna" kelimesinin çoğulu olup, M.Ö. II. ikinci yüzyıldan M.S. II. yüzyıl arasındaki dönemde yaşayan, Hillel ve Şemmay isimli iki ekole ayrılan ve görüşleri Mişna'da derlenen rabbîlerdir (bk. Louis Jacobs, a.g.e., s.534-535; H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 69-91).

48 bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 77.

49 "Gitmek", "yürümek" anlamına gelen "halaka" asıl kaynağı *Tevrat* olan ve Rabbanî anlayışa göre Sîna'da Mûsâ'ya vahyedilenlerden bir kısmını teşkil eden "Sözlü Tevrat"ın da ahkâmî yönüne ait yorumlar içeren sözlü geleneğe verilen isimdir (bk. Louis Jacobs, a.g.e., s.210-212).

50 bk. *The Mishnah*, Zeraim, Peah 2/6. Başka rabbîlerin Sîna'da Mûsâ'ya verildiğini bildirdikleri halaka türünden hükümler için bk. *The Mishnah*, Nezikin, Eduyoth 8/7; Tohoroth, Yadaim 4/3. Yahudi geleneğine göre Sîna'da Mûsâ'ya vahyolunanlar için bk. Baki Adam, a.g.e., 46-72.

51 "Talmud" kelimesi "öğrenim" anlamına gelir ve Mişna'nın, dolayısıyla "Tevrat"ın daha çok ahkâm itibarıyla yorumudur. *Talmud*'da Mişna'yla birlikte onun tefsiri olan "Gemara" (öğrenim, öğrenilen) bulunmaktadır. Gemara içinde de dinî hükümleri ihtiva eden "Halaka" ve tarihî kussa ve menkabeleri ihtiva eden "Haggada" gelenekleri mevcuttur. Mişna'da Tanna'im olarak isimlendirilen rabbîlerin görüşleri bulunurken, Gemara'da Amora'im diye isimlendirilen ve Tanna'im'in görüşlerini yorumlayan rabbîlerin yorumları bulunmaktadır. Babil ve Kudüs'te iki ayrı Gemara geleneği gelişmiş, buna bağlı olarak M.S. IV. yüzyılda derlenen Kudüs Talmudu ve M.S. VII. yüzyılda derlenen Babil Talmudu olmak üzere iki Talmud mevcuttur. Bu Talmudların

çık ve orada bulun. Taş levhalarını, yazdığı şeriat ve emirleri öğretmek için onları sana vereceğim"⁵² şeklindeki ifadesiyle ilgili Rabbî Levi⁵³ Rabbî Simon b. Lakiş'-den⁵⁴ nakille şu izahı getiriyor: "Cümlede geçen "Taş levhalar", On Emir, "şeriat" Tevrat, "emirler" Mişna, "yazdığın" Neviim ve Ketubim kitapları, "öğretmen için" Gemara (Talmud) anlamına gelmektedir."⁵⁵ Çıkış kitabının yirmi dördüncü babının on ikinci cümlesine getirilen bu yorumla Yahudi kutsal metninin (Tanah) dışında yüzyıllar boyu sözlü olarak aktarılageldiği iddia edilen ve M.S. I. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar geçen sürede yazıya geçirilen Mişna ve Talmud külliyyatının da "Sözlü Tevrat" halinde vahiy mahsülü kabul edilmesi, geleneğin kendi aslını kutsal metne dayandırması söz konusudur. Bu sebeple Sina Vahiyi, Yahudiliğin mahiyeti ve dindeki kutsal metin-gelenek ilişkisinin boyutlarını görme açısından önemli bir konuma sahiptir.

Yine Babil Talmudu'nda Rabbî Hiyya b. Abba,⁵⁶ Rabbî Yohanan'dan⁵⁷ naklen, Tevrat'ın inceliklerinin, din âlimlerinin yorumlarının ve hatta sonradan onlar tarafından verilecek hükümlerin inceliklerinin dahi Rab Yahova tarafından Sina'da Mûsâ'ya gösterildiğini ifade etmektedir⁵⁸ ki bunlar, Rabbanî anlayışa göre Sina Vahiyi'nde Mûsâ'ya vahyedilenlerin kapsamının ne denli geniş olduğu hakkında açık bir fikir vermektedir. Hatta Rabbî Yohanan, Rab Yahova'nın İsrailoğulları'yla arasındaki ahdi "sözlü" olarak aktarılanların⁵⁹ hürmetine gerçekleştirdiğini belirtmektedir ki⁶⁰ bu anlayış, neredeyse "Sözlü Şeriat"ı "Yazılı Şeriat"tan daha önemli bir konuma yükseltmektedir.

Rab Yahova'nın Sina'da Mûsâ'ya neler vahyettiği konusu Midraş⁶¹ geleneğinde de ele alınmış, Yahova'nın Sina'da İsrailoğulları'na Tevrat, Mişna, Talmud ve Haggada'yı verdiği ifade edilmiştir.⁶² Roma devleti yetkililerinden birinin İsrailoğulları'na kaç adet Tevrat verildiği şeklindeki bir sorusunu Rabbî Gamaliel⁶³ "Biri yazılı diğeri sözlü olmak üzere iki adet Tevrat" şeklinde cevaplamıştır.⁶⁴

her biri onlarca cilt olmasına rağmen Babil Talmudu, Kudüs Talmudu'ndan daha geniştir (bk. Louis Jacobs, a.g.e., s. 527-533). Babil Talmud'unda iki buçuk milyondan fazla kelimenin bulunduğu, Tanah ve Mişna'dan aktarılan kısımların farklı rabbilerin görüşleriyle açıklandığı, çoğunluğunu kısa cümlelerin oluşturduğu bir metin olduğu belirtilmektedir (bk. Silver, D. Jeremy, *A History of Judaism*, I, 279-282; Baki Adam, a.g.e., s. 9-11).

52 Çıkış 24/12.

53 Filistin Amoraîmi'nin üçüncü neslindedir (bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 98).

54 Filistin Amoraîmi'nin ikinci neslindedir (bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 95).

55 *The Babylonian Talmud*, Seder Zera'im, Berakoth 5^a.

56 Filistin Amoraîmi'nin üçüncü neslindedir (bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 99).

57 Filistin Amoraîmi'nin ikinci neslindedir (bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 94).

58 *The Babylonian Talmud*, Seder Mo'ed, Megillah 19^b.

59 bk. Çıkış 34/27.

60 *The Babylonian Talmud*, Seder Nashim, Gittin 60^b.

61 "Araştırmak", "incelemek" anlamına gelen İbranice "dereş" kökünden türetilmiş olan "midraş", "inceleme" "yorumlama" anlamlarını taşımaktadır. Bu kelime Yahudilik'te rabbiler tarafından Kutsal Metin'in ahkâmî, ahlâkî, tasavvufî vb. açılardan tefsirini içeren kitaplara verilen isimdir (bk. Louis Jacobs, a.g.e., s. 345-347).

62 *Exodus Rabbah*, XLVII, I, A. Cohen, *Everyman's Talmud*, Schocken Books, New York 1994, s. 146'dan naklen.

63 Tannaîm'im ikinci neslindedir (M.S. 90-130) (bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 76).

64 *Sifre Deuteronomy*, 351; 145^a, A. Cohen, a.g.e., s. 147'den naklen.

Tevrat müfessirlerinden Raşi (Rabbî Şlomo b. Yitshak, 1040-1105) Rab Yahova'nın Mûsâ'yı ikinci kez Sîna'ya çağırıldığı "Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Dağa, yanıma çık ve orada bulun. Taş levhalarını, yazdığın şeriat ve emirleri öğretmek için onları sana vereceğim"⁶⁵ şeklindeki ifadesini açıklarken "Tevrat'ı verdikten sonra Rab, Mûsâ'ya seslendi" ifadesini kullanarak Tevrat'ın Birinci Sîna tecrübesinde verildiğini imâ etmiş, 613 emirden müteşekkil Mitzva'nın da "On Emir"de mündemîç olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

Midraş geleneği içinde değerlendirilmesi gereken Rabbî Şimon Ben Yohai'nin⁶⁷ mistik görüşlerine dayandırılan Tevrat'ın batını tefsiri, Zohar'da⁶⁸ Rabbî Eleazar'ın⁶⁹ "On Emir"de diğer bütün emirlerin ihtiva edildiği, yine Tevrat'ın da "On Emir"de mündemîç olduğu şeklindeki görüşü, yukarıda aktarılan Rabbanî anlayışla paralellik arzemesi açısından ilginçtir.⁷⁰

Şurası da var ki Tevrat'ın nasıl vahyedildiği konusunda Rabbîler arasında farklı görüş serdedenler de olmuştur. Rabbî Yohanan, Rabbî Bana'ah'tanın⁷¹ Mezmurlar'dan naklettiği "İşte geliyorum, Kitab'ın tomanında benim için yazılmıştır"⁷² cümlesini göstererek ayrı tomarlar halinde vahyedildiğini belirtirken, Rabbî Simon b. Lakiş "Bu Şeriat Kitabı'nı alın..."⁷³ cümlesine dayanarak Tevrat'ın bütünüdür bir defada vahyedildiğini ifade etmiştir.⁷⁴ Rabbîler'in farklı görüşlerine rağmen Rabbanî anlayışa göre Tevrat'ın Rab Yahova tarafından Mûsâ'ya bir defada vahyedildiğine inanılmaktadır.⁷⁵

Sonuç itibarıyla Sîna Vahyi'nde Rab Yahova ile İsrailoğulları arasında gerçekleşen ahidden sonra Rab Yahova'nın onlardan neler istediği, yani onlara neleri vahyettiği konusunda Kutsal Metin sonrası oluşan Mişna ve Midraş geleneği, bu konuda Tevrat metinlerinden hareketle varılan sonucun ötesinde On Emir, Tevrat, Mitzva ve hattâ Mişna, Talmud ve Rabbîler'in Tevrat'la ilgili ahkâma dair içtihadlarının dahi Sîna Vahyi'nde Mûsâ'ya verildiği görüşünü ortaya koymuştur.

65 Çıkış 24/12.

66 *The Pentateuch And Rashi's Commentary*, A Linear Translation into English (trc. Abraham Ben Isaiah, Benjamin Sharfman), S. S. & R. Publishing Company, New York 1949, II, 286. Raşi, "...Mûsâ'nın gösterdiği bütün kuvvetli elde..." (Tesniye 34/11) cümlesine "Çünkü o, elleriyle Tevrat'ı levhalar şeklinde aldı" izahını getirmiştir (bk. *The Pentateuch And Rashi's Commentary*, IV, 341).

67 Tanna'im'in üçüncü neslindedir (M.S. 130-160) (bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 84).

68 *Zohar*, M.S. II. yüzyılda yaşayan Rabbî Şimon ben Yohai'nin mistik görüşlerine dayandırılan Tevrat'ın batını tefsiri olmakla birlikte XIII. yüzyılın ikinci yarısında Moşe ben Şem Tob de Leon tarafından İspanya'da kaleme alınmıştır (bk. Louis Jacobs, a.g.e., s.628-630; H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 84).

69 Tanna'im'in ikinci neslindedir (M.S. 90-130) (bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 78).

70 *The Zohar* (İngilizce'ye trc. H. Spenling, M. Simon, P. P. Levertoff), The Soncino Press, London-New York 1984, III, 278.

71 Tanna'im'in beşinci neslindedir (bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 91).

72 Mezmurlar 40/8.

73 Tesniye 31/26.

74 *The Babylonian Talmud*, Seder Nashim, Gittin 60^a.

75 Tevrat'ın İsrailoğulları'na verililişi için bk. Baki Adam, a.g.e., s. 54-59.

Yazılı Tevrat'ın yanında Sözlü Tevrat'ın da vahiy sayılması teolojik seviyede bir başka yükümlülüğü, Sözlü Tevrat'ın da en az Yazılı Tevrat kadar bağlayıcı olmasını gerektirmiştir. Yani "Sözlü Tevrat"ın (geleneğin) de vahiy kapsamında bulunduğuna iman edilmiş, hattâ ikincisi olmadan birincisinin anlaşılmasının mümkün olamayacağı dahi belirtilerek, Yazılı Tevrat'ı ancak Sözlü Tevrat'ın anlaşılabilir kıldığı kabullenilmiştir.⁷⁶ Günümüzde bu yaklaşım, Rabbanî Yahudiliğin uzantısı olan Ortodoks Yahudilik tarafından benimsenmektedir. Ortodoksluğa yakın olan Muhafazakârlar'ın önde gelen isimlerinden Rabbî Solomon Schechter'in Tevrat'ın bugünkü yorumlarının dahi ondan bir parça sayılacağı yönündeki sözleri,⁷⁷ "Yazılı Tevrat"ın yanında "Sözlü Tevrat"ın vahyîliği anlayışında Muhafazakârlar'ın da farklı anlayışa sahip bulunmadıklarını göstermektedir.

Sîna Vahyi esnasında Hz. Mûsâ'nın Rab Yahova'yı görüp görmediği meselesine gelince, Kutsal Metin'in yukarıda aktarılan ilgili cümlelerinden bu konuda kesin bir sonuca varmanın mümkün olmadığı hususu ortaya çıkmıştı. Zaten bu konuda sadece Kutsal Metin'in ifadeleriyle yetinmenin yanlışlığı, "Sözlü Tevrat"ın yaklaşımının belirleyici vasfı dile getirilmişti. Babil Talmudu'nda, Kutsal Metin'den Tanrı'nın görüldüğünü ifade eden cümlelerin "Peygamberlerin hepsinin nebevî rû'yetlerinde bulanık bir cama baktıkları, fakat Mûsâ'nın açık bir cama baktığı" şeklindeki genel öğretille birlikte değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁸ Yine Babil Talmudu'nda Rabbî Yeşu Ben Karha'dan⁷⁹ naklen denilir ki, "Yüzümü göremezsin" (Çıkış 33/20) cümlesiyle Tanrı Mûsâ'ya: "Ben istediğimde sen benim yüzümü görmek istemedin⁸⁰ şimdi de ben istemiyorum" demek istemiştir.⁸¹ Bu izahlardan Mişna geleneğine göre Rab Yahova'nın insanlar tarafından herhangi bir şekilde görülemeyeceği, Hz. Mûsâ hakkındaki ifadelerin de onun diğer peygamberlere nisbetle ayrıcalığına işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Midraş geleneğinden Sayılar kitabının tefsiri Sifre'de⁸² "Eğer aranızda bir peygamber varsa, ben Rab, rû'yette ona kendimi bildireceğim, rüyada onunla söyleşeceğim. Kulum Mûsâ öyle değildir, bütün evimde sadıktır. Onunla remz ile değil, açıkça ağız ağıza söyleşeceğim ve Rabb'in suretini görecek..."⁸³ şeklindeki ifade izah edilirken

76 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Baki Adam, *a.g.e.*, s. 122-129; Ayrıca bk. Louis Jacobs, *A Jewish Theology*, Behrman House, London 1973, s. 200-201. Günümüz Rabbileri'nden Louis Jacob Yahudi geleneğinde Torah'nın (Şeriat) 1) Tevrat, 2) Yazılı ve Sözlü Tevrat'ta Tanrı tarafından vahyedilen Yahudi öğretilerinin bütünü ve 3) bunların muhtevaların günümüze kadar uygulanmaları ve anlaşılmaları olmak üzere üç anlamının bulunduğunu belirtmiştir (*A Jewish Theology*, s. 200). Louis Jacob'un bu ifadeleri günümüz Ortodoks vahiy anlayışını kısaca tasvir etmektedir.

77 Solomon Schechter, bugün Doğu Avrupa'da bir mabed üyesinin bir Rabbîye "Bana Torah'dan bir şeyler söyle" dediğinde, o Rabbî'nin kutsal metinden cümleler tekrarlama yapacağını, aksine onların tefsirini yapacağını veya o cümlelerle ilgili ahlâki veya ahkâmî bazı noktalara işaret edeceğini belirtmektedir. bk. Schechter, Solomon, *Some Aspects of Rabbinic Theology*, The Macmillan Company, New York 1910, s. 125-126.

78 *The Babylonian Talmud*, Seder Nashim, Yebamoth 49^b.

79 Tanna'im'in üçüncü neslindedir (M.S. 130-160) (bk. H.L. Strack; G. Stemmerger, *a.g.e.*, s. 85).

80 bk. Çıkış 3/6.

81 *The Babylonian Talmud*, Seder Zera'im, Berakoth 7^a.

82 "Sifre" Aramca bir kelime olup "kitaplar" anlamına gelmektedir, Midraş geleneğinde Sayılar ve Tesniye kitaplarının tefsirleri olan Sifre'ler mevcuttur (bk. Louis Jacobs, *a.g.e.*, s. 346).

83 Sayılar 12/6-8.

burada Mûsâ'nın diğer peygamberlerden farklı bir konumda bulunduğu vurgulandığı, Rab Yahova'nın "Yüzümü göremezsin, çünkü insan beni görüp de yaşayamaz"⁸⁴ şeklindeki ifadesi delil gösterilerek de insanoğlunun Rab Yahova'yı görmesinin mümkün olmadığı dile getirilmiştir.⁸⁵

Müfessir Raşi (Rabbî Şlomo b. Yitshak) Rab Yahova'nın Mûsâ'ya hitaben "Yüzümü göremezsin" (Çıkış 33/20) şeklindeki ifadesinin "Bütün iyiliğimi sana göstereceğim ama, yüzümü görme iznini vermiyorum" şeklinde anlaşılması gerektiğini⁸⁶ belirtmiştir. Sîna Vahyi'nde Mûsâ'nın Rab Yahova'yı görüp görmediği konusunda, Kutsal Metin'deki çelişkili ifadelerle rağmen, Rabbanî literatürde (Mişna ve Midraş) insanoğlunun Rab Yahova'yı dünyevî gözlerle göremeyeceği açıkça dile getirilmiştir.

Herhangi bir konunun kutsal metin ve tefsir geleneğinden sonra teolojik olarak nasıl ele alındığını sadece Mûsâ'nın rü'yeti örneğinde göstermek gerekirse Ortodoks Yahudiliğin on üç maddelik iman esaslarını belirleyen Moses Maimonides'in (1135-1205) yaklaşımını aktarmak yeterli olacaktır. Maimonides'e göre "Niyaz ederim, kendi izzetini bana göster",⁸⁷ "İsrail'in Tanrı'sını gördüler",⁸⁸ "Ve Rabbi gördüm"⁸⁹ şeklindeki ifadeler akli idrak olarak anlaşılmalı, hiç bir şekilde gözle görmek olarak algılanmamalıdır. Çünkü gözler ancak bir cihette duran cisimleri renk, şekil gibi arazlarıyla idrak edebilir. Tanrı ise bu şekilde idrak olunamaz.⁹⁰ Maimonides'in bu yaklaşımı, "Sözlü Tevrat"inkiyle paralellik arz etmektedir.

B) Kur'ân-ı Kerîm'de ve İslâm Tefsir Geleneğinde Sîna Vahyi

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ tarafından Sîna dağına çağırılması hadisesi bazı sûrelerdeki birtakım referansların dışında ana hatlarıyla Bakara, A'râf ve Tâhâ sûrelerinde ele alınmaktadır. Ancak söz konusu vahiy hadisesinin A'râf sûresinde biraz daha ayrıntılı aktarılması sebebiyle Hz. Mûsâ'nın Sîna tecrübesi A'râf sûresindeki âyetlere dayanılarak tasvir edilecek ve diğer sûrelere de atıfta bulunulacaktır.

1. Kur'ân-ı Kerîm'de Sîna Vahyi

İsrailoğulları Mısır'dan çıkıp mucizevî bir şekilde Kızıl Deniz'i aştıktan sonra Allah Teâlâ onlara Tûr'un sağ tarafına gelmelerini emretti ve onlara kudret helvası ve bildircin eti lütfetti.⁹¹ Allah Teâlâ (huzuruna çağırılmadan önce), Hz. Mûsâ'ya ibadet etmesi için önce otuz gecelik bir süre verdi, sonra buna on gece daha ilave etti. Mûsâ

84 bk. Çıkış 33/18-20.

85 *Sifre to Numbers (An American Translation and Explanation)*, trc. Jacob Neusner, Scholars Press, Atlanta, Georgia 1986, II, Sifre 103.

86 *The Pentateuch And Rashi's Commentary*, II, 423.

87 Çıkış 33/18.

88 Çıkış 24/10.

89 I. Krallar 22/19.

90 Moses Maimonides, *The Guide of The Perplexed* (trc. Shlomo Pines), The University of Chicago Press, Chicago-London 1963, I, 27-28.

91 bk. Tâ Hâ 20/80. Ayrıca bk. el-Bakara 2/57.

kardeşi Hârûn'dan kendisine vekâlet ederek kavmiyle kalmasını, onları ıslah etmesini, bozguncuların yoluna uymamasını⁹² istedi.⁹³ Tayin edilen vakitte Mûsâ (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" dedi. (Rabbi) "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi.⁹⁴ Allah Teâlâ da Hz. Mûsâ'ya onu risâletleriyle (verdiği görevlerle) ve sözleriyle insanların başına seçtiğini belirtti ve "Nasihat ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Mûsâ için levhalara (el-elvâh) yazdık. (Ve dedik ki) Bunları kuvvetle tut, kavmine de onun en güzelini almalarını emret..."⁹⁵ buyurdu. Cenâb-ı Hak Mûsâ'ya kavmini imtihan ettiğini ve Sâmîrî'nin onları yoldan çıkarttığını haber verdi.⁹⁶ (Tûr'a giden) Mûsâ'nın arkasından kavmi, zinet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler.⁹⁷ Bunun üzerine Mûsâ, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine dönerek "Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaadde bulunmamış mıydı? Şu halde size zaman mı çok uzun geldi, yoksa üstünüze Rabbinizin gazabının inmesini mi istediniz ki bana olan vaadinizden döndünüz?",⁹⁸ "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?" dedi. Levhaları yere attı ve kardeşinin (Hârûn'un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi): "Anam oğlu! Bu kavim beni cidden zayıf gördü ve nerede ise beni öldüreceklerdi. Sen de düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle beraber tutma!" dedi. (Mûsâ da): "Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine kabul et. Zira sen merhametlilerin en merhametlisisin!" dedi.⁹⁹ Mûsâ'nın öfkesi dinince levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet vardı.¹⁰⁰ Cenâb-ı Hak, İsrailoğulları'nın bu davranışlarından sonra şükrederler diye onları affettiğini, doğru yolu bulmaları için Mûsâ'ya Kitab'ı ve Furkan'ı (hak ile bâtulı ayıran hükümleri) verdiğini belirtmektedir.¹⁰¹ Ayrıca Allah Teâlâ "Sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağının altında, size verdiğimiz kuvvetle tutun, onda bulunanları daima hatırlayın, umulur ki korunursunuz (demiştik de); ondan sonra sözünüzden dönmüştünüz. Eğer sizin üzerinizde Allah'ın ihsanı ve rahmeti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdu..."¹⁰² buyurarak İsrailoğulları'nın ahidlerinden döndüklerini sonra O'nun ihsanı ve rahmetiyle zarara uğramaktan kurtulduklarını bildirmiştir.

92 bk. el-A'râf 7/142. Ayrıca bk. el-Bakara 2/51.

93 Hz. Mûsâ'nın dağa çıkmakta acele ettiği ve kavminden hemen ayrıldığı Allah Teâlâ'nın: "Seni acele ile kavminden ayrılmaya sevkeden nedir, ey Mûsâ!" buyurmasından ve onun da: "İşte, onlar da benim peşimdeler. Ben, memnun olasın diye acele ile geldim Rabbim" (Tâ Hâ 20/83-84) şeklindeki ifadesinden belli olmaktadır.

94 el-A'râf 7/143.

95 bk. el-A'râf 7/144-145; Ayrıca bk. el-Kasas 28/43.

96 bk. Tâ Hâ 20/85. Ayrıca bk. el-Bakara 2/51.

97 el-A'râf 7/148.

98 Tâ Hâ 20/86.

99 el-A'râf 7/150-151; Ayrıca bk. Tâ Hâ 20/87-97.

100 el-A'râf 7/154.

101 bk. el-Bakara 2/52-54.

102 el-Bakara 2/63-64.

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre buzağı hadisesinden sonra Mûsâ Allah Teâlâ tarafından tayin edilen vakitte Tûr'a gitmek için kavminden yetmiş adam seçti.¹⁰³ Onlar "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız..." dediler. Bu talepleri sebebiyle onları buldukları yerde yıldırım çarptı.¹⁰⁴ Mûsâ: "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş senin imtihanından başka bir şey değildir... Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!" dedi.¹⁰⁵ Cenâb-ı Hak da "Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz"¹⁰⁶ ifadesinde buyurduğu gibi onlardan bu azabı kaldırdı.

Kur'ân-ı Kerîm'de, önceki peygamber ve ümmetlere muhtelif yerlerde defalarca atıfta bulunduğu ve bunda da baştan itibaren bir kronoloji takip edilmediği için, Hz. Mûsâ'nın Tûr'daki vahiy tecrübesine ait metin Bakara, A'râf ve Tâ Hâ sûrelerinden ilgili âyetlerin yanyana gelmesiyle oluşmuştur. Her üç sûrede konuyla ilgili bilgiler birbirini tamamlayıcı mahiyettedirler.¹⁰⁷ Bununla birlikte konu tefsir literatüründe ele alınırken farklı sûrelerden tamamlayıcı pek çok âyete atıfta bulunmak mümkündür.

Söz konusu vahiy hadisesinde "Sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağının altında, size verdiğimiz kuvvetle tutun, onda bulunanları daima hatırlayın..."¹⁰⁸ meâlindeki âyette ifade edildiği gibi Allah Teâlâ ile İsrailoğulları arasında gerçekleşen ahid (mîsâk), Hz. Mûsâ'ya nelerin vahyedildiği ve bu esnada Mûsâ'nın Allah Teâlâ'yı görmek isteyip görememesi hususları dikkat çekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ ile İsrailoğulları arasındaki ahid ilişkisini dile getiren âyetler de mevcuttur: Tûr dağında onlardan söz alınmış,¹⁰⁹ onlar sözlerinden dönmüşler fakat Cenâb-ı Hak onları affetmiştir.¹¹⁰ Yine bir başka âyette İsrailoğulları'ndan Tûr'un altında söz alındığı; fakat inkârları sebebiyle onların kalplerine buzağı sevgisinin doldurulduğu dile getirilmektedir.¹¹¹ İlgili âyetlere bakıldığında İsrailoğulları'nın aykırı tutumları sebebiyle Allah Teâlâ ile aralarında gerçekleşen ahid ilişkisinin sağlıklı yürümemiş olduğu görülmektedir.¹¹²

103 bk. el-A'râf 7/155.

104 bk. el-Bakara 2/55.

105 el-A'râf 7/155.

106 el-Bakara 2/56.

107 Kur'an'da önceki peygamberler ve ümmetlerine ait kıssalar, onların hayat hikayeleri hakkında genişçe bilgi verilmesi amacına yönelinmemiş, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber ve Kur'an'a muhatap olan inananlara ibret almaları gereken birtakım hususları, onların tecrübesinden misallendirerek dile getirmiştir. Bu sebeple Kur'an'da Tûr-i Sîna Vahyi'nin ayrıntılı bir şekilde aktarılmadığı, yeri geldikçe muhtelif sûrelerde belli noktalara işaret edilerek atıfta bulunduğu görülmektedir.

108 el-Bakara 2/63.

109 bk. el-Bakara 2/63.

110 bk. el-Bakara 2/64.

111 bk. el-Bakara 2/93.

112 Hz. Mûsâ kavmine Allah'ın onlardan bir kurban kesmelerini emrettiğini bildirmiş, onlar da kesilecek kurbanın özellikleri hakkında birtakım sorular her bir defasında yenilemişler ve en sonunda kesmişlerdir (bk. el-Bakara 2/67-71). Ancak söz konusu durumla ilgili olarak Allah Teâlâ'nın "... Bunun üzerine (onu bulup) kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi" (el-Bakara 2/71) şeklindeki ifadeyi kullanması İsrailoğulları'nın ahidle ilgili tavırlarının mahiyetine yönelik mesaj taşımaktadır. Yine Bakara sûresinde İsrailoğulları'ndan belli hususlara riayet edeceklerine dair söz alındığını ancak onların pek azı müstesnâ olmak üzere yüz çevirerek dönüp gittikleri belirtilmektedir (bk. el-Bakara 2/83-86).

Tûr-i Sînâ'da Hz. Mûsâ'ya nelerin verildiği, dolayısıyla İsrailoğulları'na ahid gereği ne gibi sorumlulukların yüklendiği hususuna gelince, "Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya Kitab'ı ve Furkan'ı (hak ile batılı ayıran hükümleri) verdik",¹¹³ "Sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağının altında, size verdiğimiz kuvvetle tutun, onda bulunanları daima hatırlayın, umulur ki, korunursunuz (demistik)",¹¹⁴ "Nasihat ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Mûsâ için levhalara (el-elvâh) yazdık"¹¹⁵ ve "Mûsâ'nın öfkesi dinince levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rab'lerinden korkanlar için hidayet ve rahmet vardı"¹¹⁶ meâlindeki âyetler söz konusu vahiy hadisesinde Hz. Mûsâ'ya Kitab'ın/Levhalar'ın ve Furkan'ın verildiğini bildirmektedir.

Hz. Mûsâ'nın Tûr-i Sina tecrübesiyle ilgili ele alınması gereken bir başka husus da Mûsâ'nın Allah Teâlâ'yı görmek isteyip görememesidir. Bu olay Kur'an'da "Mûsâ (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" dedi. (Rabbi) "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirsen sen de beni göreceksin!" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim"¹¹⁷ şeklinde aktarılmaktadır. Açıkça ifade edildiği gibi Hz. Mûsâ Allah Teâlâ'yı görememiştir.

2. İslâm Tefsir Geleneğinde Sina Vahyi

Bu aşamada Tûr-i Sina Vahyi'ne bağlı olarak yukarıda tespit edilen konular, Kur'an tefsirlerinden¹¹⁸ hareketle ele alınacaktır. Ancak Allah Teâlâ ile İsrailoğulları arasındaki ahid konusu, âyetlerden oluşturulan örgüyle yukarıda açıkça tasvir edildiği için bu konuda tefsir literatürüne müracaata gerek görülmemiştir. Söz konusu vahiy hadisesi esnasında Hz. Mûsâ'ya nelerin vahyedildiğine gelince: "Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya Kitab'ı ve Furkan'ı verdik"¹¹⁹ meâlindeki âyetle ilgili izahlarında müfessirler Kitab'ın Levhalar'a yazılmış olan Tevrat olduğunu, hak ile batılı birbirinden ayıran Furkan'ın da Tevrat'ın sıfatı, ondaki şer'î ahkâm veya Hz. Mûsâ'ya verilen mucizelerin olabileceğini dile getirmişlerdir.¹²⁰ Ancak İbn Ceñir et-Taberî

113 bk. el-Bakara 2/53.

114 el-Bakara 2/63.

115 bk. el-A'râf 7/145.

116 el-A'râf 7/154.

117 el-A'râf 7/143.

118 Hz. Mûsâ'ya, gerçekleşen Tûr-i Sina Vahyi ve Kur'an'ın muhtevasının dağılımı açısından bakıldığında ağırlıklı olarak önceki peygamberler ve ümmetleriyle ilgili kıssalara dahil olduğundan, daha çok rivayet tefsirlerine müracaat etmek gerekmektedir. Bu çalışmada rivayet tefsirlerinden daha çok, İbn Ceñir et-Taberî'nin *Câmî'u'l-beyân* ve İbn Kesir'in *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserlerine müracaat edilecektir. Bunun yanında konunun rü'yet gibi kelâmî bir hususla da ilgili olması sebebiyle İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* gibi dirayet tefsirleri, yine Fahrreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb* isimli pek çok rivayeti de bünyesinde barındıran eseri kullanılan kaynaklar arasındadır. Öte yandan İbn Hasan et-Tabresî'nin *Mecme'u'l-beyân* adlı tefsiri Şi'î geleneğin görüşlerini yansıtmasa, farklı yaklaşımları sebebiyle son dönem müfessirlerden Reşid Rızâ'nın *Tefsîrû'l-menâr* ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirlerine de zaman zaman müracaat edilecektir.

119 bk. el-Bakara 2/53.

120 İbn Ceñir et-Taberî, *Câmî'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir-Ahmed Muhammed Şâkir), Dârü'l-maarif, Kahire 1955-60, I, 274-275; İbn Hasan Et-Tabresî, *Mecme'u'l-beyân fi*

(ö. 310/922), Kitap ve Furkan lafızlarının farklılıkları sebebiyle âyette birbirlerine atfolundukları (ve 'iz 'âteynâ Mûsâ'l-kitâbe ve'l-furkân...), Furkan lafzının Kitab'ın sıfatı olduğu şeklindeki İbn Abbas ve Mücahid'den gelen görüşü benimsemiştir.¹²¹ Son dönem müfessirlerimizden Elmalılı Hamdi Yazır ise Taberî'nin izahına katılmamış, Furkan'ın Hz. Mûsâ'ya Kitap ile beraber bahşedilmiş "bir kudret-i hâkimiyet" olduğu görüşünü tercih etmiştir.¹²²

"Nasihat ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Mûsâ için levhalara yazdık"¹²³ meâlindeki âyetle ilgili açıklamalarında müfessirler, Levhalar'da Tevrat'ın yazılı olduğunu, Tevrat'ta da Allah Teâlâ'nın emir ve nehiyelerinin, helâl ve haramlarının, İsrailoğulları'nın muhtaç oldukları dinî hüküm ve öğütlerin bulunduğunu, Levhalar'ın adedi, ebatları, ve hangi maddeden yapıldığı hakkında çeşitli rivayetler bulursa da bu konuda ciddi bir delil bulunmadığını, Kur'an'da da herhangi bir bilgi verilmemiş olduğunu belirtmişlerdir.¹²⁴ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî de (ö. 1250/1834-35) ilgili âyetin tefsirinde Levhalar'ın Tevrat olduğunu ifade etmiş,¹²⁵ bir başka yerde de Tevrat'ın bir defada vahyolunduğunu dile getirmiştir.¹²⁶ İbn Kesîr (ö. 774/) söz konusu âyetle ilgili müfessirlerin yukarıda aktarılan izahlarına paralel açıklamalar getirdikten sonra, Levhalar'ın Mûsâ'ya Tevrat'tan önce verildiği şeklindeki bir rivayeti de eklemektedir.¹²⁷ Son dönem müfessirlerden Reşid Rıza ise (ö. 1354/1935) bazı müfessirlerin Levhalar'ın Tevrat'ı kapsadığı, bazılarının da Tevrat'tan önce verildiği şeklindeki görüşlerini aktardıktan sonra şöyle bir yaklaşım sergilemiştir: Levhalar Mûsâ'ya vahyedilen teşrî'in başlangıcını, icmâlî Tevrat'ın da aslını/özünü teşkil etmekteydi. Diğer ibadât, muamelât ve ukûbâtla ilgili ayrıntılı hükümler Kur'an'da olduğu gibi zaman zaman ihtiyaç hasıl oldukça vahyedilmiştir.¹²⁸ Peygamberlerin tebliğ faaliyetleri ve karşılaştıkları bazı dinî ve dünyevî problemler göz önünde bulundurulduğunda Reşid Rıza'nın ileri sürdüğü görüş mâkul görünmektedir. Ancak Reşid Rıza bunu delillendirme yoluna gitmemiştir.

Hz. Mûsâ'ya Kitap'ın/Tevrat'ın Levhalar'a yazılmış olarak bir defada verildiği hususunda müfessirler görüş birliği içindedir. Ona verildiği ifade edilen Furkan'ın da

tefsiri'l-Kur'an (nşr. Hâşim er-Resûl el-Mahallâtü-Fazlullah et-Tabâtâbâî), Dârü'l-ma'rife, Beyrut 1406 (1986), I, 235; Fahreddin er-Râzî, *Mefâithu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebir)* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Dârü'l-hayâ'i't-Turâsî'l-Arabî, Kahire 1934-62, III, 77-78; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sakafîyye, Beyrut 1416 (1996), I, 88; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, I, 352-353.

121 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 274-275.

122 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, I, 353.

123 bk. el-A'râf 7/145.

124 İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 57; İbn Hasan et-Tabresî, *Mecme'u'l-beyân*, IV, 733; ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut 1366 (1947), II, 92; Fahreddin er-Râzî, *Mefâithu'l-gayb*, XIV, 236-237; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2279.

125 Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadir*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1383 (1964), II, 244.

126 Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadir*, I, 312.

127 İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'an*, II, 236.

128 Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-hakim: Tefsîrû'l-menâr*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut, ts. IX, 189-190.

Tevrat'ın sıfatı veya onunla birlikte hakkı batıldan ayırmaya yarayan bir kudret-i hakimiyet olabileceğine dair farklı fikirler ileri sürülmüştür. Yine bazı müfessirler Tevrat'ın bir defada değil de Hz. Mûsâ'nın tebliğ süresi boyunca vahyedildiği şeklinde değişik bir görüş ileri sürmüşlerdir. İlgili âyetlere müfessirlerin getirdikleri izahlar, Hz. Mûsâ'ya Kitab'ın/Levhalar'ın ve Furkan'ın verildiği şeklindeki Kur'an metninden varılan neticeye uygun düşmektedir. Bunların mahiyetiyle ilgili açıklayıcı bilgiler ise yine kutsal metin ve gelenek uyumunu bozmamaktadır.

Hz. Mûsâ'ya verildiği ifade edilen Kitap'ta/Levhalar'da nelerin vahyedildiği Kur'an'da tafsilatlı bir şekilde anlatılmamış, bazı hususlara işaret edilmekle yetinilmiştir. Kur'an'da, önceki peygamberler ve ümmetlerle ilgili kussaların umûmî mesajı göz önünde bulundurulduğunda, Allah Teâlâ'nın İsrailoğulları'na gönderdiği dini ayrıntılı bir şekilde aktarmakta, Kur'an'ın muhatapları açısından bir maslahat görmediği ortaya çıkmaktadır.¹²⁹

Hz. Mûsâ'nın Tûr-i Sîna'da Allah Teâlâ'yı görmek istemesine gelince, böyle bir talepte bulunduğu halde bunun gerçekleşmediğinin Kur'an'da¹³⁰ açıkça ifade edildiği yukarıda belirtilmişti. Müfessirler öncelikle Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile konuşmasının mahiyeti üzerinde durmuşlar ve bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Meselâ İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) söz konusu konuşmanın keyfiyeti ve mahiyetini vasıflandırmanın uygun olmayacağını, O'nun bir şekilde kelâmını Mûsâ'ya işittirdiğini belirtmiştir.¹³¹ Bu yaklaşımın ötesinde Allah Teâlâ'nın kelâmını nasıl işittirdiğine dair her türlü yorum da mesnetsiz olacaktır. Yine müfessirler Hz. Mûsâ'nın "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" (Rabbi 'erini 'enzur 'ileyke) şeklindeki talebiyle ilgili olarak onun Allah Teâlâ'yı görmek istediği ve bu sebeple böyle bir talepte bulunduğu, bunu kendisi için değil Cenâb-ı Hakk'ı görmedikçe inanmayacaklarını söyleyen kavmi için istediği, Allah Teâlâ'yı görmeyi değil, inanmayanlara karşı delil olması için birtakım mucize ve âlâmetler göstermesini isteği gibi farklı görüşler serdetmişlerdir. İmam Mâtürîdî, Hz. Mûsâ'nın gerçek anlamda rü'yeti istediğini, çünkü ahirette rü'yetin bir türlü gerçekleşeceğini, rü'yet mümkün olmasaydı "Gözler O'nu göremez; halbuki O, gözleri görür"¹³² şeklindeki nehyin de bir anlamının olmayacağını belirtmiştir.¹³³ Zemahşerî ise Mu'tezilî tavra uygun bir şekilde, Mûsâ'nın rü'yet talebinin kavminden Allah Teâlâ'yı görmedikçe inanmayacaklarını ileri süren cahilleri susturmak için gerçekleştiğini, bununla Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ'nın söz konusu talebi reddetmesine onların bizzat şahit olmalarını istediğini, halbuki

129 Bazı âyetlerde İsrailoğulları'ndan yalnızca Allah'a kulluk edebileceklerine, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edebileceklerine dair söz alındığı; insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin diye emroldukları (bk. el-Bakara 2/83), birbirlerinin kanını dökmeyeceklerine, yurtlarından çıkarmayacaklarına (bk. el-Bakara 2/84), Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine (bk. bk. el-A'râf 7/169) dair yine onlardan söz alındığı ve ayrıca Hz. Peygamber'in nübüvvetinin onlara Tevrat'ta haber verildiği (bk. el-Bakara 2/146, 174; el-A'râf 7/157) ifade edilmektedir.

130 bk. bk. el-A'râf 7/143.

131 bk. İmam Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 265^b.

132 el-En'âm 6/103.

133 bk. İmam Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, vr. 265^b.

134 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 89-90.

Mûsâ'nın kendisinin de O'nu göremeyeceğini bildiğini dile getirmiştir.¹³⁴ Fahreddin er-Râzî de (ö. 606/1210) Allah Teâlâ'nın "Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!" şeklindeki şartının bile rü'yetin kendinde caiz olduğuna bir delil teşkil ettiğini belirterek, Zemahşerî'nin ileri sürdüğü görüşü pek çok yönden tenkit etmiştir.¹³⁵

Müfessirlerin söz konusu âyete yaklaşımlarında, Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ'yı görmediği şeklindeki Kur'an'ın ifadesini kabul ettikleri ve tartışmalarının bundan sonraki boyutunun Allah Teâlâ'nın âhirette görülüp görülemeyeceği hususu üzerinde gerçekte gözüden kaçmamalıdır.

Çalışma konusunun Kur'an ve tefsir kaynaklarından sonra kelâm disiplininde nasıl ele alındığı hususunda ise, burada bir misâl teşkil etmesi bakımından rü'yet konusu üzerinde durulabilir. Kelâmcılar dünyada Allah Teâlâ'nın görülemeyeceğini kabul etmekle beraber, âhirette rü'yetin mümkün olup olmadığı hususunda mezheplerinin ilâhîyât anlayışlarıyla bağlantılı farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu konuda müspet sonuca varanlar da menfi sonuca varanlar da A'raf sûresinin 143. âyetini delil olarak kullanmışlardır. Eş'ariyye'den İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) rü'yetin caiz olduğunu; ancak Allah Teâlâ'nın vaadi gereği bunun cennette vâki olacağını,¹³⁶ Allah Teâlâ'nın "Beni asla göremezsin" şeklindeki ifadesinin de rü'yetin caiz olduğunun en açık delilini teşkil ettiğini ileri sürmüştür.¹³⁷ Mâtürîdîyye'den Nureddîn es-Sâbûnî (ö. 580/1184) rü'yetin mümkün olduğunu, Allah Teâlâ'nın "Beni asla göremezsin" şeklindeki ifadesinin bu görme fiilinin dünyada olmayaacağına delil teşkil ettiğini belirtmiştir.¹³⁸ Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025) ise rü'yet konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almış ve neticede Allah Teâlâ'nın görülemeyeceğini, kulların onu görmesinin mümkün olmadığını çeşitli açılardan ispatla gayret etmiş ve yukarıdaki¹³⁹ "Gözler O'nu göremez; halbuki O, gözleri görür"¹⁴⁰ meâlindeki âyeti de ayrıca delil göstermiştir.¹⁴¹

Sonuç

Konuyla ilgili değerlendirmelere geçmeden önce söz konusu vahyin her iki dinde ne ifade ettiğine kısaca değinmek gerekecektir. Sîna Vahyi'nde Rab Yahova ile İsrailoğulları arasındaki ahid gerçekleştiği ve Hz. Mûsâ'ya şeriat verildiği için söz konusu vahiy Yahudilik'te çok önemli bir başlangıcı temsil etmektedir. Bu sebeple gerek Hz. Mûsâ'nın tebliğ döneminde gerekse diğer peygamberlerin tebliğinde İsrailoğulları

135 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIV, 229-234.

136 bk. el-Küyâme 75/22-23.

137 İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edille fi usûli'l-i'tikâd* (nşr. M. Yûsuf Mûsâ, A. Abdülhamîd), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1369 (1950), s. 181-183.

138 Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûliddin* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dimeşk 1399 (1979), s. 39.

139 bk. el-A'râf 7/143.

140 el-En'âm 6/103.

141 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse* (nşr. Abdülkerim Osman), Mektebetü Vehbe, Kahire 1408 (1988), s. 232-277.

ahidlerine bağlı kalmaya çağınırlarken hep Sina Vahyi'ne atıfta bulunulmuştur.¹⁴² Üstelik Yahudiliğe göre yeryüzüne şeriatın sadece Hz. Mûsâ ile geldiği ve ondan başka da şeriatın gelmeyeceği, Mûsâ'dan sonra tebliğde bulunan İsraili peygamberlerin hepsinin de onun Sina'da aldığı Şeriat'ı tebliğ ettikleri hususu¹⁴³ göz önünde bulundurulursa, Sina Vahyi'nin önemi daha da belirginleşmiş olacaktır. Dolayısıyla Eski Ahid'de Sina Vahyi, Kur'an'a nisbetle daha ayrıntılı ve farklı yerlerde pek çok atıflarla aktarılmıştır. Kur'an'da ise bu hadise önceki ümmetlere ait bir kıssa olarak verilmiştir. Bununla da Hz. Mûsâ'nın nübüvveti, İsrailoğullarıyla ilişkisi, onların ahde karşı tavırlarından gerek Hz. Peygamber'in gerekse inananların ibret almaları hedeflenmiştir.¹⁴⁴ Yoksa inananların İsrailoğulları'nın ahdi ve onlara vahyedilen şeriat hakkında tafsilatlı bir bilgiye sahip olmaları amaçlanmamıştır.¹⁴⁵

Sina Vahyi'nin Eski Ahid ve Kur'an'da aktarıldığı metinlerle ilgili değerlendirmelerde, söz konusu vahyin Eski Ahid'de ilk defa ve ayrıntılarıyla Tevrat'ın Çıkış kitabında verildiği ve diğer kitaplarda yer yer atıflarda bulunulduğu görülmektedir. Yahudi kutsal metni Tanah'ın özellikle de onu meydana getiren kitaplardan Tevrat'ın kronolojik bir mahiyete sahip bulunduğu dikkate alınır, neden Sina Vahyi'nden ilk defa Çıkış kitabında bahsedildiği de anlaşılabilir olacaktır.¹⁴⁶ Öte yandan Eski Ahid'de Sina Vahyi'nin tasvir edildiği kısımlarda bazı problemlere rastlanmıştır. Çıkış kitabından anlaşıldığına göre Mûsâ üç kez Sina dağına çıkmış, bunları aktaran kısımlarda da ona Sina'da nelerin vahyedildiği hususunda bazı çelişkiler tesbit edilmiştir. Hz. Mûsâ'nın vahiy tecrübesi esnasında Rab Yahova'yı görüp göremediği hususunda da yine metinden hareketle kesin bir sonuca varmanın mümkün olmadığı görülmüştür.¹⁴⁷ O halde Eski Ahid'de herhangi bir konunun araştırılması durumunda öncelikle yapılması gereken şey, dikkatli bir taramayla, ilgili cümlelerin tespiti ve problemleri ifade eden ortaya çıkarılmasıdır. Mevcut ifadelerden hareketle ilgililenen konu hakkında bir kanaate varmakla birlikte, bu saftadan sonra tefsîr mahiyetteki literatüre bakmak gerekecektir.

142 Rab Yahova ile İsrailoğulları arasındaki ahid ve bunun "seçilmiş millet" anlayışıyla bağlantılı olarak Yahudilik'teki önemi için bk. Jacobs, Louis, *A Jewish Theology*, s. 267-275; a.m.f., *The Jewish Religion, A Companion*, s. 103-104.

143 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet* (Doktora tezi, 1995), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 75-78, 111-114.

144 Hz. Mûsâ ve İsrailoğulları hakkında bazı hususları dile getirdikten sonra Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e "(Resülüm!) İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Şüphesiz ki, tarafımızdan sana bir zikir verdik" (Tâ Hâ 20/99) şeklinde hitapta bulunması, Kur'an'daki kıssalara yaklaşımımızı belirlemesi açısından oldukça önemli bir mesaj taşımaktadır.

145 Kur'an'daki kıssaların nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili olarak bk. Tahsin Görgün, "Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine", Fecr Yayınevi tarafından gerçekleştirilen IV. Kur'an Haftası Sempozyumu'nda (17-18 Ocak 1998) sunulan basılmamış tebliğ.

146 Tevrat'ın kronolojik muhtevası için bk. Ö. Faruk Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, İstanbul 1988, s. 41-98.

147 Eski Ahid'in, özellikle Tevrat'ın farklı kaynakların bir araya getirilerek sonradan redakte edildiği, metindeki bazı tenakuzların da büyük ölçüde bundan kaynaklandığı şeklinde XVIII. yüzyıldan itibaren Protestan teologlar (Ilgén, A. Geddes, H. Hupfield, K. H. Graf, J. Welhausen) tarafından dile getirilen ve bazı Reformist Yahudiler tarafından da kabul gören (Rabbi Abraham Geiger) kaynaklar teorisi, Ortodoks Yahudiler tarafından benimsenmediği ve bu çalışma da Rabbanî-Ortodoks anlayışa göre ele alındığı için kullanılmamıştır. Tevrat'ın kaynakları teorisi için bk. Ö. Faruk Harman, *a.g.e.*, s. 214-219; Michael A. Signer, "How The Bible Has Been Interpreted in Jewish Tradition", *The New Interpreter's Bible* (ed. Leander E. Keck v.dğr.), Abingdon Press, Nashville 1994, I, 77-82.

Kur'an'ın muhtevası kronolojik bir seyir takip etmediği ve konular yeri geldikçe Kur'an'ın bütünlüğünde bir iç örgüyle, âdeta yaşayan bir sürecin canlılığıyla ele alındığı için herhangi bir konu Kur'an'da farklı sùrelerde geçebilmekte, bazan da aynı konunun muhtelif yönleri vurgulanmaktadır. Meselâ bir sùrede peygamberlerden veya önceki ümmetlerden bahsedilirken zaman zaman bir kronolojik yaklaşım sergilense de bir başka yerde böyle bir kronoloji gözetilmeksizin herhangi bir peygambere veya kavme atıfta bulunulabilmektedir. Sîna Vahyi de birkaç sùrede geçmiş ve ilgili âyetler yan yana getirildiklerinde birbirlerini tamamlayıcı bir fonksiyon icra etmişler, gerek Hz. Mûsâ'ya nelerin verildiği gerekse onun Allah Teâlâ'yı görmek istemesine rağmen göremediği hususlarında herhangi bir ifade muğlaklığı veya çelişkiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla Sîna Vahyi'nin Kur'an metninden tesbitinde bir problemle karşılaşılmamıştır.¹⁴⁸

Eski Ahid ve Kur'ân-ı Kerîm'de Sîna Vahyi'nin aktarıldığı kısımlara bakıldığında, her ikisine göre de söz konusu vahiy hadisesi İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışlarından sonra meydana gelmiş, bu vahiy Rab Yahova ile İsrailoğulları arasındaki ahid gerçekleştirilmiştir. Eski Ahid metinlerine göre Sîna Vahyi'nde Hz. Mûsâ'ya yazılı olarak sadece "iki levha" halinde "On Emir" verilmiş, Tevrat da kısmen vahyedilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili metinlerinden ise Hz. Mûsâ'ya "levhalar" halinde Kitap ve Furkan'ın verildiği anlaşılmaktadır. Eski Ahid'e göre Hz. Mûsâ'nın söz konusu vahiy tecrübesi esnasında Rab Yahova'yı görüp göremediğine dair kesin bir kanaate varmak mümkün olamamıştır. Kur'an'daki ifadelerle göre, Hz. Mûsâ talep etmesine rağmen, Allah Taâlâ'yı görememiştir. Eski Ahid'den ilgili kısımlar incelendiğinde Sîna Vahyi'nde Mûsâ dağa üç kez çıkmıştır. Kur'an'daki ifadeler, söz konusu vahiy için onun Sîna'ya bir kez çıktığını ortaya koymaktadır. Her iki kutsal metinde de onun dağda kırk günlük bir hazırlık safhası geçirdiği; o, dağda iken kavminin altından bir buzağı yapıp ona tapınmaya başladığı şeklindeki ifadeler uyusmaktadır. Ancak Eski Ahid'e göre Mûsâ'nın kardeşi Hârûn da kavmiyle beraber buzağıya tapınmışken, Kur'an'da Hârûn'un buna razı olmadığı, ancak kavmini de engelleyemediği şeklindeki ifadeler mevcuttur.

Yahudi tefsir literatüründe vahyin "Yazılı Tevrat" ve "Sözlü Tevrat" olmak üzere iki ay ayrılması ve ikisinin de aynı seviyede vahiy kökenli kabul edilmesi, tefsir literatürünün dindeki konumuna farklı bir boyut kazandırmıştır. Yahudilik'te kutsal metne bağlı olarak gelişen sözlü gelenekten yazıya aktarılan Mişna, dolayısıyla Talmud literatürünün Sîna'da Hz. Mûsâ'ya vahyedildiği kabul edilmiş, "Sözlü Tevrat"ı teşkil eden bu literatür olmadan "Yazılı Tevrat"ın da anlaşılamayacağı inancı geliştirilmiştir.¹⁴⁹ Konumuzla bağlantılı olarak sadece kutsal metni dikkate aldığımızda,

148 Kur'ân-ı Kerîm'in metni ve metnin sıhhatiyle ilgili hiç bir problem mevcut olmamakla birlikte bazı ifadelerinin anlaşılmasında birtakım zorlukların mevcut olduğunu, bu hususta Hz. Peygamber'in sahih hadislerinden başlayarak gelişen tefsiri literatüre ihtiyaç bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir. Kur'an'daki garîb kelimelerin (Garîbü'l-Kur'ân), muhkem-müteşâbih, mücmel-mübeyyen, âm-hâs, nâsîh-mensûh ifadelerinin mahiyetleriyle ilgili olarak bk. Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (trc. Sâkıp Yıldız, H. Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987, I, II.

149 Rabbanî yorumların vahiy mahsûlü sayılması ve Yazılı Tevrat'ın anlaşılmasında Sözlü Tevrat'ın rolü için bk. Baki Adam, a.g.e., s. 122-129.

çelişkili ifadelere rağmen, üç Sina tecrübesinde de Hz. Mûsâ'ya yazılı olarak yalnız "On Emir" in verildiği, Tevrat'ın da kısmen vahyedilmiş olduğu sonucuna varılmış idi. Sözlü Tevrat'a müracaat edildiğinde On Emir, Tevrat, Mitzva ve hattâ Mişna, Talmud ve Rabbiler'in Tevrat'la ilgili ahkâma dair içtihadlarının dahi Sina Vahyi'nde Mûsâ'ya verildiği anlayışıyla karşılaşılmıştı. Yahudilik'te kutsal metin-gelenek ilişkisinin belirlenmesi açısından Sina Vahyi'nin inceleme konusu seçilmesinin ne kadar isabetli olduğu görülmektedir. Yine Mûsâ'nın Rab Yahova'yı görüp görmediği kutsal metinde çelişkili iken, Sözlü Tevrat'a göre böyle bir rü'yetin dünya şartlarında mümkün olmadığı anlaşılmıştı. Bu durumda Yahudilik açısından yapılacak şey, Sözlü Tevrat'ın hükmünü kabul etmektir. Yahudiliği anlamak da Yazılı Tevrat'ın yanında Sözlü Tevrat'ı anlamakla mümkün olacaktır. İçerden bakıldığında Yazılı Tevrat'ın yanında Sözlü Tevrat'ın, "Tevrat'ın inceliklerinin, din âlimlerinin yorumlarının ve hatta sonradan onlar tarafından verilecek hükümlerin inceliklerinin dahi Rab Yahova tarafından Sina'da Mûsâ'ya gösterilmiş olması"¹⁵⁰ vahyî ilişkinin sürekliliği şeklinde değerlendirilebilir. Öte yandan bu durum pekâla kutsal metin sonrası teşekkül eden geleneğin kendisini kutsallaştırması suretiyle metinle eş, hattâ daha önemli bir statü kazandığı ve Yahudiliğin adeta geleneğin hakim olduğu bir din haline geldiği kanaatini de doğurur.¹⁵¹ Çünkü Sözlü Tevrat'ın/geleneğin, Rabbiler'in Yazılı Tevrat'a ait ahkâmî ağırlıklı sözel tefsirlerinin yazıya geçirilmiş hali olduğu zaten daha önce ifade edilmişti. Geleneğin kutsal sayılması ve Yazılı Tevrat'ın anlaşılmasında kaçınılmaz kaynak teşkil etmesinin altındaki dîni ve hatta sosyal âmiller üzerinde de ayrıca durulabilir. Meselâ, M.Ö. VI. yüzyılda ve M.S. I. yüzyılda Kudüs'teki Mâbed'in yıkılması, Yahudiler'in dünyanın değişik bölgelerine göç etmek zorunda kalmaları ve mâbetteki Rabbiler'in hizmetlerinden kısmen mahrumiyetleri onlara ait geleneğin yazıya geçirilmesini gerektirmiş olmalıdır. Bunun yanında kutsal metin-gelenek ilişkisi açısından üzerinde durulması gereken bir başka husus da bu ilişkinin Yahudilik'teki müesseseseleşmeye getirdiği boyut olmalıdır.

Yahudi geleneğinin (Sözlü Şeriat'ın) Tevrat'ın bir defada vahyolunduğu ve Hz. Mûsâ'nın Rab Yahova'yı göremediği şeklindeki görüşleriyle Kur'an'ın ilgili ifadeleri ve müfessirlerin görüşleri uyusmaktadır. Fakat Kur'an'da Hz. Mûsâ'ya verildiği belirtilen Furkan ile Yahudi geleneğine göre Sina'da Mûsâ'ya verildiği iddia edilen Sözlü Şeriat arasında bir bağ kurulup kurulamayacağı sorusu akla gelebilir. Kesin bir neticeye varmak mümkün görünmemekle birlikte bu husus ayrıca ele alınmalı ve üzerinde durulmalıdır.¹⁵² Öte yandan İslâmiyet'te Kur'an-ı Kerim ve onu anlama gayretine

¹⁵⁰ *The Babylonian Talmud*, Seder Mo'ed, Megillah 19^b.

¹⁵¹ Kaldı ki gelenekte de kaçınılmaz olarak görüş farklılıklarının bulunduğu bilinmekte, meselâ Tevrat'ın nasıl vahyedildiği konusunda Rabbî Yohanan, Rabbî Bana'ah'tan (Tanna'im'in beşinci neslindedir [bk. H.L. Strack, G. Stemberger, a.g.e., s. 91]) nakille Mezmurlar'daki "İşte geliyorum, Kitab'ın tomarında benim için yazılmıştır" (Mezmurlar 40/8) cümlesini göstererek ayrı tomarlar halinde vahyedildiğini belirtirken, Rabbî Simon b. Lakiş "Bu Şeriat Kitabı'nı alın..." (Tesniye 31/26) cümlesine dayanarak Tevrat'ın bütünüyle bir defada vahyedildiğini ifade etmiştir (bk. *The Babylonian Talmud*, Seder Nashim, Gittin 60^a).

¹⁵² Yukarıda ele alındığı gibi müfessirler Kur'an'da Hz. Mûsâ'ya verildiği belirtilen Furkan'ın, Tevrat'ın sifatu veya onunla birlikte hakkı batıldan ayırmaya yarayan bir kudret-i hakimiyet olabileceğine dair farklı fikirler

matuf oluşan gelenek ilişkisine bakıldığında, vahiy (Kur'ân-ı Kerîm) ve geleneğin metin olarak birbirinden ayrı olduğu husuna dikkat etmek gerekmektedir. Kur'an'ın yine Kur'an'dan âyetlerle ve Hz. Peygamber'in sahih sünnetiyle tefsiri dışında oluşan tefsîrî bilgiler de bir anlamda içtihadîdir, nass değildir. Bu anlamda Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetlerin dahi senet ve metin itibariyle sıhhatini tesbite yönelik incelemeler yapılmakta, bağlayıcı olup olmadığına sonra karar verilmektedir. Binâ-enaleyh, Kur'an'ın anlaşılmasında söz konusu geleneğin gerekli olduğu, ancak her dönemde ferdin içinde yaşadığı şartlarla ona muhatap olmasını sınırlayıcı bir role sahip bulunmadığı neticesine varmak da yanlış olmayacaktır. İslâmiyet'te din ve tedeyyün ayırımına gidilecek olursa dini, Kur'an ve sahih sünnet; zaman ve zemine göre değişen tedeyyünü de gelenek temsil etmektedir ve bu beşerîdir. Yahudilik'te ise tedeyyün de din halini almış görünmektedir, çünkü gelenek bağlayıcıdır ve Şeriat'ın anlaşılması için kaçınılmaz kaynaktır.

ileri sürmüşlerdir. İlk bakışta Yahudi geleneğine göre Hz. Mûsâ'ya Sîna'da verildiği iddia edilen Sözlü Şeriat'ın Kur'an'da ifade edilen Furkan olması akla gelebilir. Herhangi bir delil bulunmaksızın Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın dışında da bazı şeylerin vahyolunabileceğinden hareketle bu iddia doğru kabul edilse bile, bunun Tevrat'ın yanında Hz. Mûsâ'nın "sünneti" mi yoksa Sözlü Şeriat/gelenek kabul edilen mevcut Mîşna ve Talmud mu olduğunu tespit etmek mümkün görünmemektedir.